

ТЕРНОПЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

УДК 336.011:330.567.2

КІЗИМА ТЕТЯНА ОЛЕКСІЇВНА

**ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ**

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Тернопіль – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Тернопільському національному економічному університеті Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Юрій Сергій Ілліч,
Тернопільський національний економічний
університет,
завідувач кафедри міжнародних фінансів

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Андрущенко Володимир Леонідович,
ПВНЗ «Міжрегіональна фінансово-юридична
академія»,
завідувач кафедри фінансів і кредиту

доктор економічних наук, професор
Опарін Валерій Михайлович,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
професор кафедри фінансів

доктор економічних наук, доцент
Тропіна Валентина Борисівна,
Чернігівський державний інститут економіки і
управління,
професор кафедри економічної теорії

Захист відбудеться 27 травня 2011 р. о 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.082.03 у Тернопільському національному економічному університеті за адресою: 46020 м. Тернопіль, вул. Львівська, 11а, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного економічного університету за адресою: 46020 м. Тернопіль, вул. Бережанська, 4.

Автореферат розісланий 26 квітня 2011 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук, доцент

М. П. Шаварина

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Однією з найважливіших проблем, що постали перед українським суспільством в умовах трансформаційних перетворень, є необхідність перегляду та зміни стратегічних підходів щодо взаємодії держави і громадян, адже саме ці відносини визначають ступінь розвитку країни, рівень її демократизації та добробуту. Здійснення ринкових реформ в Україні характеризується докорінною зміною ролі людини у соціально-економічному житті суспільства, розширює антропоцентричний напрям фінансової науки і практики, зумовлюючи, таким чином, необхідність перегляду теоретичних уявлень про людину як громадянина, платника податків, отримувача суспільних благ та головної мети існування держави.

Фундаментальною основою життєдіяльності сучасного суспільства є домогосподарство – унікальне соціально-економічне утворення, в якому сконцентровані різноманітні аспекти людського буття. Суттєві трансформації у системі суспільних відносин, що відбулися в нашій країні у зв'язку з переходом на ринкові засади господарювання, докорінно змінили окремі аспекти життєдіяльності вітчизняних домогосподарств, які у сучасних умовах є важливою економічною одиницею й активним суб'єктом фінансових відносин. Вони самостійно визначають параметри своєї економічної поведінки і несуть повну відповідальність за прийняті ними рішення. Це змушує теоретиків повному підходити до розуміння вихідних постулатів економічної науки та її специфічної сфери – теорії фінансів.

Домогосподарства стали об'єктом ґрунтовного дослідження представників економічної науки: Ф. Кене, Т. Мальтуса, К. Бюхера, П. Самуельсона. Вагомий внесок у розвиток теорії домогосподарств та сімейної (родинної) економіки зробили Г. Беккер, Дж. Кейнс, К. Ланкастер, А. Маслоу, Дж. Мінсер, Ф. Модільяні, І. Фішер, М. Фрідман, Т. Шульц.

Дослідженням проблем, пов'язаних з економічною діяльністю домогосподарств, займаються багато вітчизняних вчених-економістів. Зокрема, вивчення окремих аспектів фінансової поведінки населення знайшло відображення у публікаціях В. Андрущенко, Т. Єфременко, В. Ільїна, В. Леонова, З. Скринник; проблемам формування й активного використання заощаджень домогосподарств присвятили наукові доробки М. Алексеєнко, О. Ватаманюк, З. Васильченко, О. Дзюблюк, Н. Дорофєєва, А. Мороз, М. Савлук; найважливіші проблеми формування та диференціації доходів громадян висвітлені у працях З. Ватаманюка, А. Гвелесіані, С. Панчишина, Н. Холода; оподаткування доходів фізичних осіб є об'єктом активних наукових пошуків В. Вишневського, Ю. Іванова, А. Крисоватого, В. Опаріна, А. Соколовської, В. Федосова, К. Швабія; проблематиці соціального захисту

українських громадян присвячені науковій праці І. Гнибіденко, А. Колота, О. Новікової, С. Сіденко, В. Тропіної, С. Юрія; над вирішенням проблем подолання бідності працюють О. Кириленко, Е. Лібанова, Л. Черенко, В. Шишкін і багато інших вчених.

Однак, визнаючи фундаментальний внесок названих науковців у розвиток економічних досліджень, констатуємо, що фінанси домогосподарств як важлива сфера фінансової системи України досі залишаються малодослідженим напрямом фінансової науки, який ще не набув ґрунтовного і системного характеру.

Значимість дослідження концептуально-методологічних проблем і прагматичних аспектів розвитку фінансів домогосподарств підтверджується логікою структурно-функціональної еволюції фінансової системи України. Як відомо, неврахування окремих елементів або кореляційної залежності між сферами чи ланками фінансової системи та превалювання суспільних інтересів над особистими призводять до загострення фінансових протиріч. Тому формування наукової концепції фінансів домогосподарств на системній основі стане важливою теоретичною базою для подальшого розвитку вітчизняної фінансової думки, а визначення теоретико-методологічних засад розбудови цієї сфери фінансової системи має велике значення у контексті вдосконалення якісних характеристик фінансових відносин у державі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету і є складовою наукових тем «Фінансова політика в стратегії соціально-економічного розвитку України» (державний реєстраційний номер 0105U000861), «Концептуальні засади розвитку бюджетного процесу в умовах демократичних та економічних перетворень» (державний реєстраційний номер 0109U000048), «Бюджетні важелі подолання бідності в Україні» (державний реєстраційний номер 0109U000045) та «Стратегічні орієнтири розвитку економіки України до 2020 року: методологічні та прикладні аспекти» (державний реєстраційний номер 0108U010221), у межах яких автором обґрунтовано необхідність формування концептуальних засад розвитку фінансів домогосподарств і визначено їх пріоритетну роль у соціально-економічному розвитку суспільства, розроблено теоретичні положення й окремі напрямки практичної реалізації наукової проблеми.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є формування теоретико-методологічних засад становлення і розвитку фінансів домогосподарств як важливої сфери фінансової системи України, з'ясування їхньої інституційно-функціональної ролі в економічній системі держави та розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення і подальшого

розвитку фінансів домогосподарств у сучасних умовах. Реалізація визначеної мети зумовила виконання таких завдань:

- простежити еволюцію людського фактора в економічному розвитку суспільства й означити основні методологічні підходи до дослідження домогосподарств як важливих суб'єктів фінансових відносин;
- дослідити домінантно-теоретичні засади становлення і розвитку фінансів домогосподарств у складі фінансової системи України;
- ідентифікувати понятійний апарат, визначити економічну сутність та зміст фінансів домогосподарств з метою усунення неоднозначного трактування окремих понять;
- сформувати сутнісно-теоретичні підходи до дослідження доходів домогосподарств і здійснити їхній структурно-функціональний аналіз;
- проаналізувати діючу практику оподаткування доходів домогосподарств в Україні, запропонувати напрямки її вдосконалення з урахуванням зарубіжного досвіду та здійснити оцінювання податкового навантаження на доходи вітчизняних домогосподарств;
- з'ясувати соціально-економічну сутність витрат домогосподарств і дослідити їхню динаміку у функціонально-аналітичному аспекті;
- виявити особливості базових моделей та специфіку і закономірності стратегій фінансової поведінки домогосподарств у контексті найбільш значущих мотивів та пріоритетів здійснення витрат;
- обґрунтувати сутність і зміст заощаджень домогосподарств та окреслити основні напрямки їхньої трансформації в інвестиції;
- довести необхідність і розкрити специфіку управління фінансами домогосподарств в умовах економічної нестабільності;
- дослідити сутність фінансового потенціалу домогосподарств та охарактеризувати вплив людського капіталу на його формування;
- розробити цілісну наукову концепцію розвитку фінансів домогосподарств в Україні.

Об'єктом дослідження є фінанси домогосподарств як важлива сфера фінансової системи України.

Предмет дослідження – концептуально-теоретичні, методологічні та прикладні аспекти функціонування фінансів домогосподарств в умовах економічних трансформацій.

Методологія та методи дослідження. Методологічну основу роботи формують теоретичні висновки й узагальнення світової і вітчизняної фінансової науки, концептуальні положення економічної теорії, наукова література, теоретичні та прикладні напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених із широкого спектра проблем, пов'язаних з теоріями домогосподарств та фінансів. Методологія і методика дослідження базуються на діалектичному та системному підходах до загальнотеоретичного осмислення процесів

становлення і розвитку фінансів домогосподарств як важливої сфери фінансової системи. У дисертації використано історичний, логічний, порівняльний, синергетичний, інституціональний, функціональний та комплексний підходи до дослідження фінансових явищ. Основу логічної послідовності й цілісності категорій, понять і класифікацій становить діалектичний метод пізнання в поєднанні з методологією теорії систем. Обґрунтування застосування категоріального апарату базується на загальних формально-логічних методах, зокрема: аналізу та синтезу, наукового абстрагування, узагальнення, індукції й дедукції, аналогії, теоретичного моделювання. У процесі дослідження прагматичних аспектів функціонування фінансів домогосподарств, пов'язаних із формуванням їхніх доходів та здійсненням витрат і заощаджень, виокремленням особливостей фінансової поведінки та визначенням величини податкового навантаження, застосовано такі методи емпіричних досліджень, як спостереження, порівняння, емпіричного опису, економетричні методи. При аналізі проблем управління фінансами домогосподарств і розкритті особливостей формування їхніх бюджетів використано методи формалізації, сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного. У роботі широко застосовано структурно-функціональний, комплексний і графічний методи, за допомогою яких пояснено більшість явищ та процесів у сфері фінансів домогосподарств.

Інформаційно-нормативну базу дослідження становлять Конституція України, закони й інші нормативно-правові акти України, звітні дані Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Державної податкової служби України, а також матеріали Рахункової палати України, Державної служби статистики України, наукові розробки і звіти науково-дослідних центрів.

Наукова новизна одержаних результатів. Теоретичні та практичні результати дисертаційної роботи спрямовані на вирішення важливої наукової проблеми розроблення теоретико-методологічних засад формування і розвитку фінансів домогосподарств в умовах утвердження ринкової економіки в Україні, що сприятиме підвищенню рівня життя населення та зростанню суспільного добробуту. У процесі дослідження отримано результати, які містять наукову новизну, характеризують особистий внесок автора й полягають у такому:

вперше:

– обґрунтовано сутність фінансів домогосподарств як сукупності економічних відносин домогосподарств, матеріалізованих у грошових потоках, які виявляються у формі доходів і витрат, щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів з метою відтворення і розвитку людського капіталу та задоволення потреб членів цих господарств і суспільства загалом. У наведеній дефініції відображено філософське пізнання сутності і явища, змісту і форми фінансів домогосподарств та вказано їхню основну мету,

що дає змогу системно та всебічно досліджувати цю важливу сферу фінансових відносин;

– сформовано теоретико-методологічні основи ідентифікації фінансів домогосподарств у складі фінансової системи України з виокремленням таких ланок: особисті фінанси, сімейні фінанси і родинні фінанси, що сприятиме ґрунтовному вивченню специфіки формування бюджетів домогосподарств у контексті перерозподілу та оптимізації їхніх вхідних і вихідних грошових потоків;

– розроблено концептуальні підходи до оцінювання податкового навантаження на доходи домогосподарств з урахуванням сплачених населенням прямих та непрямих податків і єдиного соціального внеску, з допомогою яких комплексно аналізуватиметься вплив системи оподаткування на економічну діяльність та загальний добробут домогосподарств в Україні;

– запропоновано трактування економічного ризику домогосподарства як можливості виникнення ситуації, за якої відбувається зменшення загального добробуту і зниження життєвого рівня членів такого господарства через можливу небезпеку втрат, зумовлену специфікою фінансових відносин домогосподарства, пов'язаних із формуванням його доходів та здійсненням витрат. Це дасть змогу шляхом переходу від загального до конкретного формувати поняття специфічних ризиків, пов'язаних із фінансово-господарською діяльністю домогосподарств;

удосконалено:

– класифікацію доходів домогосподарств за такими ознаками: матеріально-речовою формою, джерелами походження, рівномірністю надходжень, можливістю розпорядження, стадіями розподілу, критерієм суспільного визнання, використання якої сприятиме оптимальному вибору критеріїв оцінювання основних видів доходів залежно від визначеної мети і окреслених завдань та більш ґрунтовному і системному дослідженню цієї важливої форми фінансових відносин;

– систематизацію витрат домогосподарств з виділенням трьох основних груп: обов'язкові платежі (сплата податків, єдиного соціального внеску, страхових платежів, аліментів тощо), споживчі витрати (придбання товарів та послуг) і витрати неспоживчого характеру. В складі останніх запропоновано виокремлювати інвестиційні витрати як спрямування домогосподарством грошових коштів у різні об'єкти (цінні папери, валюта, нерухомість тощо) з метою отримання додаткового доходу (прибутку) й інші витрати (грошова допомога родичам, витрати на ведення особистого підсобного господарства, повернення взятих боргів тощо). Це дасть змогу ґрунтовно та системно досліджувати витрати домогосподарств за цільовим спрямуванням і розробляти пропозиції щодо їхньої оптимізації;

– критерії ідентифікації основних закономірностей фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств у контексті найважливіших мотивів та пріоритетних витрат з виокремленням споживчої, заощаджувальної й інвестиційної моделей. Доведено, що суттєвий вплив на вибір стратегій фінансової поведінки має рівень фінансової грамотності населення, який допомагає громадянам самостійно аналізувати процеси, що відбуваються в економічному житті країни, та отримувати економічну вигоду від застосування цих знань у практичній діяльності;

– теоретико-методологічні основи управління фінансами домогосподарств, під яким пропонувано розуміти діяльність членів домогосподарства щодо регулювання і синхронізації його вхідних та вихідних грошових потоків з метою підвищення загального добробуту, а також діяльність органів державної влади й управління, пов'язану з впливом на процеси формування доходів і витрат таких господарств. До основних елементів цього процесу зараховано: облік доходів, витрат та майна; фінансове планування; формування і виконання бюджету домогосподарства; фінансовий аналіз; фінансовий контроль;

набули подальшого розвитку:

– обґрунтування необхідності й основних переваг стратегії поетапного переходу від індивідуального оподаткування доходів фізичних осіб в Україні до спільного оподаткування доходів сім'ї шляхом запровадження суттєвих пілґ у вигляді неоподатковуваних сум доходу на кожного члена сім'ї, який перебуває на утриманні платника податку (неповнолітні діти, особи похилого віку, інваліди), що дасть змогу вивільнені від оподаткування кошти спрямовувати на гідне утримання членів родини і посилить дію принципу соціальної справедливості в оподаткуванні;

– теоретико-методологічні підходи до трактування заощаджень домогосподарств як частини доходів населення, яка залишається після сплати обов'язкових платежів та здійснення поточних споживчих витрат і яку члени домогосподарств вкладають передусім у фінансові (рідше – нефінансові) активи з метою отримання майбутніх доходів або відкладають (виводять на певний період часу з особистого користування) з метою задоволення майбутніх потреб та мінімізації ймовірних ризиків. На відміну від існуючих, у сформульованому в роботі визначенні зроблено акцент на методиці й головних цілях формування організованих і неорганізованих заощаджень домогосподарств;

– концептуальні засади формування та реалізації фінансового потенціалу домогосподарств на основі ресурсного підходу. Фінансовий потенціал пропонувано розуміти як сукупність наявних і тимчасово не задіяних фінансових ресурсів, які характеризують фінансові можливості домогосподарства, тобто його здатність здійснювати у повному обсязі всі необхідні витрати та формувати заощадження. На відміну від існуючих підходів, сформульована дефініція більш широко розкриває сутність

досліджуваного поняття і враховує дуалістичну природу фінансового потенціалу як наявних ресурсів та невикористаних можливостей.

Практичне значення одержаних результатів. Результати проведеного дисертаційного дослідження мають теоретичне і практичне значення, можуть бути використані у процесі розробки та реалізації концепції розвитку фінансів домогосподарств в Україні, при визначенні стратегічних засад державної фінансової політики й тактичних підходів до її реалізації, у діяльності органів державної влади і державного управління, пов'язаній з удосконаленням чинного законодавства у контексті підвищення ефективності функціонування фінансового ринку, системи соціального захисту населення та реформування вітчизняної системи оплати праці й оподаткування доходів фізичних осіб. Методологічні та концептуально-теоретичні положення, висновки й практичні рекомендації автора забезпечують подальший розвиток фінансової науки і є науковим підґрунтям для розробки прикладних аспектів розвитку фінансів домогосподарств в Україні.

Наукові напрацювання й рекомендації, які мають прикладний характер, взято до впровадження Департаментом обстежень домогосподарств Державного комітету статистики України (довідка № 07/1-5/308 від 14.10.2010 р.), Департаментом з питань науки та гуманітарної сфери Рахункової палати України (довідка № 05-23/8 від 02.02.2011 р.), Фондом гарантування вкладів фізичних осіб (довідка № 01-1095/11 від 07.02.2011 р.), Міністерством освіти і науки України (довідка № 1/11-518 від 04.02.2010 р.). Основні положення дисертаційного дослідження впроваджені у навчальний процес Тернопільського національного економічного університету (довідка № 126-02/4150 від 29.12.2010 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною науковою роботою, в якій розроблено власні концептуальні підходи і запропоновано нове вирішення важливої наукової проблеми формування та розвитку фінансів домогосподарств як важливої сфери фінансової системи України. Наукові узагальнення, розробки, висновки і пропозиції, які виносяться на захист, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні, методологічні розробки та результати дисертаційного дослідження доповідалися на науково-практичних і науково-методичних конференціях та семінарах, зокрема: І Міжнародній науково-практичній конференції «Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки» (2007 р., м. Тернопіль), Міжнародній науково-практичній конференції «Фінансові ринки та інститути» (2007 р., м. Харків), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Теорія та практика ринкових перетворень: економічний та соціальний контекст» (2008 р., м. Вінниця), науковій конференції професорсько-викладацького складу Тернопільського національного

економічного університету «Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в постстабілізаційний період» (2008 р., м. Тернопіль), I Міжнародній конференції «Умови економічного зростання в країнах з ринковою економікою» (2008 р., м. Переяслав-Хмельницький), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Фінансова система України: становлення та розвиток» (2008 р., м. Острог), Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційний розвиток економіки і фінансів України в умовах глобалізації» (2008 р., м. Хмельницький), II Міжнародній науково-практичній конференції «Ефективність бізнесу в умовах трансформаційної економіки» (2008 р., м. Сімферополь), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Економічна політика України в умовах євроінтеграції» (2008 р., м. Кривий Ріг), II Міжнародній науково-практичній конференції «Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки» (2008 р., м. Тернопіль), Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи соціально-економічного розвитку регіону в умовах євроінтеграційних процесів» (2008 р., м. Чернівці), II Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегії розвитку України в глобальному середовищі» (2008 р., м. Сімферополь), IV Міжнародній науково-практичній конференції «Науковий простір європейського континенту – 2008» (2008 р., м. Прага, Чехія), Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток фінансових ринків та інститутів в умовах міжнародної інтеграції» (2009 р., м. Полтава), IV Міжнародній науково-практичній конференції «Наукова думка інформаційної епохи – 2009» (2009 р., м. Пшемисль, Польща), науковій конференції професорсько-викладацького складу Тернопільського національного економічного університету «Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах світової економічної кризи» (2009 р., м. Тернопіль), III Міжнародній науково-практичній конференції «Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки» (2009 р., м. Тернопіль), V Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні досягнення європейської науки – 2009» (2009 р., м. Софія, Болгарія), III науково-практичному семінарі з міжнародною участю «Проблеми розбудови митної системи в інтересах економічної безпеки України» (2009 р., м. Тернопіль), IV Міжнародній науково-практичній конференції «Ефективні інструменти сучасних наук» (2010 р., м. Прага, Чехія), науковій конференції професорсько-викладацького складу Тернопільського національного економічного університету «Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах економічної нестабільності» (2010 р., м. Тернопіль), II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціально-економічних трансформацій у міжнародному середовищі» (2010 р., м. Тернопіль), XV Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика» (2010 р., м. Луцьк).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано в 54 наукових працях загальним обсягом 54,6 д. а., з яких 1 одноосібна монографія, 2 колективні монографії, 1 колективний підручник, 26 статей у наукових фахових виданнях обсягом 18,7 д. а., 24 інші публікації з урахуванням статей у збірниках наукових праць за матеріалами наукових конференцій обсягом 4,4 д. а.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Основний текст роботи викладений на 380 сторінках і містить 31 таблицю та 26 рисунків. Список використаних джерел налічує 422 найменування на 43 сторінках. 32 додатки охоплюють 44 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі «Концептуально-теоретичні основи фінансів домогосподарств» сформовано теоретико-методологічний інструментарій пізнання сутності фінансів домогосподарств крізь призму аналізу теоретичних положень фінансових наукових шкіл й окремих вчених та обґрунтовано необхідність ідентифікації фінансів домогосподарств як важливої сфери фінансової системи України.

Здійснення ринкових реформ у нашій країні зумовлює необхідність удосконалення методології дослідження фінансових явищ і визначення на цій основі загальних принципів побудови фінансових відносин між різними учасниками економічної діяльності. Важливим суб'єктом економічної системи, який своїми активними діями впливає на її розвиток і вдосконалення, завжди була, є і залишатиметься людина. Філософія багатоаспектних та складних взаємовідносин людини і держави є системною проблемою, яка на кожному етапі історичного розвитку вирішується доволі неоднозначно. Вчення про людину як самостійну, економічно незалежну особистість та сім'ю як найбільш досконалий елемент суспільного організму постійно еволюціонувало та продовжує залишатися актуальним у сучасних умовах. Фундаментальні положення сімейної економіки сприяли появі й розвитку багатьох напрямків економічної науки, які всебічно досліджують економічну діяльність домогосподарств. Особливе місце серед таких напрямків відведено теорії інституціоналізму, яка володіє суттєвими перевагами і має потужний потенціал використання порівняно з іншими теоріями. Саме методологічний інструментарій інституціональної теорії дає змогу найбільш системно відстежувати й аналізувати особливості економічної поведінки сучасних домогосподарств.

У процесі дослідження концептуальних засад фінансів домогосподарств сформовано теоретичну базу, яка враховує глибинну природу основних понять

і категорій фінансової науки та їхню взаємодію з найважливішими положеннями теорії домогосподарств. За основу методології пізнання економічної сутності фінансів домогосподарств взято діалектику як теорію і метод пізнання та перетворення світу на основі найзагальніших законів розвитку суспільства. Практика при цьому слугує, з одного боку, вихідним матеріалом дослідження, а з іншого – критерієм пізнання істини, оцінкою достовірності знань, інструментом перевірки правдивості теоретичних положень. У роботі застосовано системний підхід до дослідження фінансово-економічної діяльності вітчизняних домогосподарств, який полягає у тому, що найбільш загальні аспекти становлення і розвитку фінансів домогосподарств розглядаються та пізнаються безпосередньо через взаємозв'язок з іншими сферами і ланками фінансової системи. Це забезпечило створення відповідної наукової бази та розроблення комплексного методологічного підходу до вивчення низки важливих проблем у цій сфері фінансових відносин. Особливістю методологічного підходу до дослідження предмета дисертації є багатоаспектне бачення економічної діяльності вітчизняних домогосподарств крізь призму культури й етики, моралі та ментальності, права і соціології, пошук антропоцентричних компонент фінансових відносин.

На основі дослідження теоретичних засад фінансів домогосподарств розроблено концептуальні підходи до трактування їхньої сутності як сукупності економічних відносин домогосподарств щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів. Оскільки сутності властиві відповідні матеріальні субстанції, у дисертації фінанси домогосподарств розглянуто з позицій явища, змісту і форми. Фінанси домогосподарств за формою – це доходи і витрати як матеріальне вираження фінансових відносин, в які вступають домогосподарства у процесі економічної діяльності. Фінанси домогосподарств як явище відображають внутрішні та зовнішні грошові потоки таких господарств. Матеріальним змістом фінансів домогосподарств є грошові фонди (у найбільш загальному вигляді – це фонди споживання і заощадження), які домогосподарства формують та використовують у процесі фінансово-господарської діяльності. Саме наявність цих фондів є тією специфічною ознакою, яка вирізняє фінанси серед інших економічних категорій, а зв'язок і взаємодія між фондами забезпечуються за допомогою грошових потоків. Отже, фонди грошових коштів (статика фінансів) та грошові потоки (їхня динаміка, перетворення) завжди функціонують в органічній єдності й взаємозв'язку. З огляду на це їхнє відособлення або абсолютизація можуть призвести в теорії до формування помилкових концепцій і доктрин, а на практиці – до негативних соціально-економічних наслідків.

Виокремлення іманентних властивостей фінансів домогосподарств дало підстави ідентифікувати їх як важливу сферу фінансової системи України (рис. 1).

Рис. 1. Склад фінансової системи України (за внутрішньою будовою)

Відмінності між фінансами домогосподарств, фінансами суб'єктів господарювання та державними фінансами полягають передусім у складі та структурі їхніх доходів і витрат, методах формування доходів і здійснення (фінансування) витрат, характері регламентації та рівні усупільнення (індивідуалізації) цих процесів, а також специфіці прийняття управлінських рішень у кожній із сфер фінансової системи. З урахуванням специфіки формування та особливостей управління бюджетом у складі фінансів домогосподарств рекомендовано виокремлювати такі ланки: особисті фінанси (якщо домогосподарство складається з однієї людини, яка має власне джерело доходу і самостійно формує свої витрати); сімейні фінанси (якщо домогосподарство представлене однією сім'єю, яка формує єдиний спільний бюджет); родинні фінанси (якщо це розширене домогосподарство, до складу котрого входять кілька сімей, кожна з яких має відокремлений бюджет або один спільний і кілька відокремлених бюджетів).

У процесі проведеного дослідження встановлено, що фінансам домогосподарств, як і фінансам загалом, властиві певні діалектичні протиріччя, що виникають із самої природи фінансових відносин та є внутрішньою рушійною силою й джерелом розвитку фінансів. Аргументовано, що у сфері фінансів домогосподарств фінансові протиріччя виникають не лише у відносинах з державою (при сплаті податків до бюджету та єдиного соціального внеску до державних цільових фондів) чи суб'єктами господарювання (при отриманні доходів у процесі розподілу новоствореної вартості), а й усередині

домогосподарства через існування бюджетних обмежень (тобто обмеженості витрат домогосподарства величиною його доходів) та у процесі розподілу фінансових потоків, що надходять до сімейного бюджету, коли доводиться обмежувати інтереси одних членів домогосподарства на користь інших.

У другому розділі «Сукупні доходи домогосподарств: особливості формування та прагматизм оподаткування в Україні» систематизовано теоретико-концептуальні підходи до визначення сутності доходів домогосподарств та розкрито особливості їхнього формування й прагматику оподаткування у сучасних умовах.

З позиції макроекономічного підходу доходи домогосподарств відображають сукупність економічних відносин, за допомогою яких заново створена у суспільстві вартість розподіляється між власниками факторів виробництва, а також здійснюється перерозподіл первинних доходів з метою оптимізації кінцевого споживання благ та послуг у межах суспільства. З позиції мікрорівня доходи домогосподарств є сукупністю надходжень упродовж певного періоду часу з усіх можливих джерел (як у грошовій, так і негрошовій формі), які збільшують активи домогосподарства й можуть бути спожиті ним без зменшення реальної вартості його майна.

Найбільш значущими доходами вітчизняних домогосподарств є заробітна плата (близько 42–43%), соціальні трансферти (37–39%), прибуток та змішаний дохід підприємців і самозайнятих осіб (15–16%) й доходи від власності (близько 3%) (рис. 2).

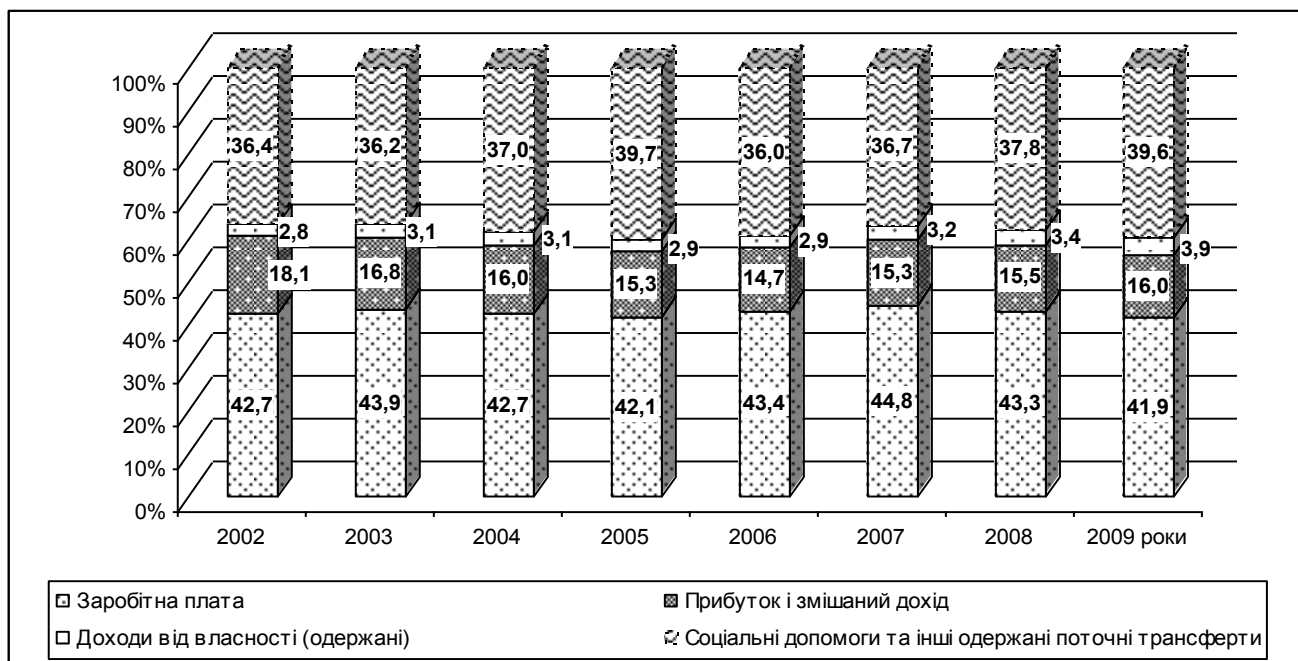

Рис. 2. Структура доходів населення України у 2002–2009 рр.

З метою визначення прогнозних обсягів доходів населення України на найближчі роки використано математичний апарат економетричного моделювання. Дослідження динаміки показників на базі статистичних даних за 2002–2009 рр. проведене з допомогою пакета обробки статистичних даних STADIA. Побудовані у дисертації економіко-математичні моделі адекватні експериментальним даним і мають високе значення коефіцієнта кореляції ($R_{\min} = 0,9763$; $R_{\max} = 0,9948$) (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка прогнозних обсягів основних джерел доходів населення України на 2010–2014 рр.

Показник	Вид залежності та статистичні оцінки, t - часовий інтервал, рік	Прогнозні значення	
Доходи – всього, млн. грн.		2010 р.	983800
Щорічне середнє збільшення становить 110400 млн. грн.	$y = -10040 + 110400t, R = 0,9763$	2011 р.	1094000
		2012 р.	1205000
		2013 р.	1315000
		2014 р.	1426000
Щороку обсяги збільшуються в 1,278 разу, або на 27,8%	$y = e^{11,84+0,2448t}, R = 0,9948$	2010 р.	1258000
		2011 р.	1607000
		2012 р.	2052000
		2013 р.	2621000
		2014 р.	3348000

Наведені у табл. 1 дані свідчать про найбільш щільний кореляційний зв'язок, отриманий у процесі застосування моделі експоненціальної ($R = 0,9948$). Водночас лінійна модель показує мінімальне значення кореляційного зв'язку ($R = 0,9763$). У результаті зроблено висновок про те, що в умовах сталого економічного зростання у 2014 р. доходи населення могли б досягти максимальної величини – 3348 млрд. грн., але економічна криза негативно вплинула на динаміку показників, унаслідок чого цей обсяг може зменшитися до мінімальної суми – 1428 млрд. грн.

У роботі наголошено, що згідно з концепцією комплексного доходу всі доходи, які мають ознаки прибутковості, незалежно від джерела їхнього утворення чи отримання, підлягають оподаткуванню. Громадяни України сплачують: прямі податки, за допомогою яких держава здійснює оподаткування доходів та майна; і непрямі податки, за допомогою яких оподатковується використання доходів населення, спрямованих на споживання.

З огляду на складну демографічну ситуацію та песимістичні прогнози фахівців, пов'язані з негативними змінами у кількісному і якісному складі українських родин, визнано за доцільне здійснювати поступовий перехід від індивідуального оподаткування доходів громадян до спільного оподаткування

доходів сім'ї за прикладом розвинених країн світу. Запропоновано при оподаткуванні доходів від найманої праці надавати платнику податку при спільному (об'єднаному) оподаткуванні доходів сім'ї зменшувати розмір доходу, що підлягає оподаткуванню, на величину неоподаткованого мінімуму доходів громадян (встановлену на рівні реального прожиткового мінімуму), кратну кількості членів сім'ї, які перебувають на утриманні платника податку. В цьому контексті вказано, що запровадження цільових податкових пільг є більш ефективним заходом порівняно з виплатою соціальних трансфертів, тому що воно нівелює дію суб'єктивного фактора при розподілі бюджетних ресурсів, усуваючи таким чином одну з причин виникнення корупції. На завершальних етапах реформування рекомендовано перейти до оподаткування доходів сім'ї за французькою моделлю (з адекватним її корегуванням та проекцією на вітчизняну специфіку й економічні реалії), яка містить систему «сімейних коефіцієнтів», що враховують економічні та соціальні умови, сімейний стан і вік платника.

Перехід до реформування діючої практики оподаткування доходів громадян потрібно здійснювати поетапно та поступово. Розпочати його необхідно з формування концепції сімейного оподаткування в Україні, яка має базуватися на врахуванні сімейного фактора при оподаткуванні доходів громадян і у своїй структурі містити такі основні розділи: 1) загальну частину (мета й завдання концепції, визначення сфер і рівнів застосування основних положень концепції, тлумачення використовуваних термінів); 2) аналітичну частину (аналіз та оцінка сучасного стану оподаткування доходів громадян і проблем, на вирішення яких спрямована концепція); 3) основну частину, яка охоплюватиме шляхи та способи вирішення проблем у сфері оподаткування доходів громадян (критерії і принципи сімейного оподаткування; підходи до визначення порядку оподаткування доходів сім'ї; характеристика можливої схеми сімейного оподаткування в Україні) та нормативно-правове забезпечення реалізації концепції (правовий механізм реалізації засад сімейного оподаткування; права й обов'язки сторін при сплаті податку та ін.); 4) очікувані результати від реалізації концепції (економічні, соціальні, фінансові); 5) порядок моніторингу застосування основних положень концепції (з визначенням у разі необхідності порядку підготовки і прийняття рішень про внесення змін до концепції). Запропоновані новації у комплексі з іншими заходами економічного характеру (виплатою допомог при народженні та по догляду за дитиною) відповідатимуть як принципу платоспроможності, так і принципу соціальної справедливості й сприятимуть посиленню сімейно-відтворювальної функції домогосподарств.

У третьому розділі «Сукупні витрати домогосподарств: сутнісно-аналітичний аспект» з позиції критичного аналізу розкрито сутнісно-

класифікаційний та структурно-аналітичний аспекти витрат вітчизняних домогосподарств.

Витрати домогосподарств відіграють надзвичайно важливу роль в економічному житті суспільства. Адже витрачаючи отримані доходи, домогосподарства забезпечують формування і розвиток ринку товарів та послуг; реалізуючи заощадження, вони формують попит на фінансові активи і сприяють розвитку фінансового ринку; пропонуючи виробничі ресурси – працю та підприємницькі здібності, домогосподарства стимулюють поживлення економічних процесів; виховуючи дітей, члени домогосподарств стають основними споживачами послуг соціальної сфери й ін.

Результати проведеного дослідження підтвердили, що особисте споживання як процес використання споживчих благ для задоволення матеріальних і духовних потреб людей є найважливішим компонентом ВВП та відіграє значну роль у розвитку національної економіки. За даними Державної служби статистики України, споживчі витрати домогосподарств формують левову частку в загальній структурі витрат і заощаджень населення (понад 80%), тоді як інвестиційні – менше, ніж 10% (рис. 3).

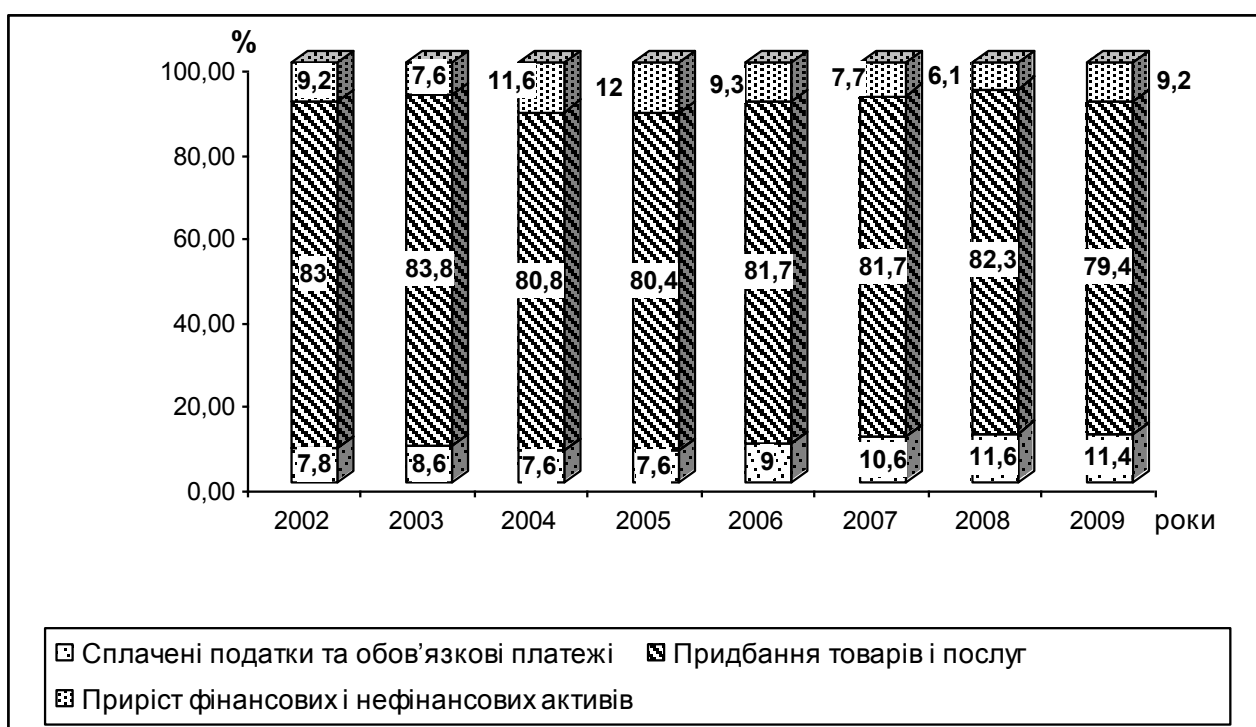

Рис. 3. Структура витрат і заощаджень населення України у 2002–2009 рр.

У роботі проаналізовано середню та граничну схильність вітчизняних домогосподарств до споживання. Середня схильність до споживання, яка показує психологічну схильність людей купувати споживчі товари й оплачувати споживчі послуги, коливається в межах від 0,87 до 0,93. Отже, в

середньому від 87% до 93% використовуваного доходу вітчизняні домогосподарства спрямовують на споживання (такий рівень показника середньої схильності до споживання є характерним також для економічно розвинених країн світу). Гранична схильність до споживання дає змогу визначити, яка частка додаткового доходу спрямовується на додаткове споживання. Встановлено, що найменшу граничну схильність до споживання вітчизняні домогосподарства виявили у 2009 р. (0,36), що пояснюється передусім впливом фінансової кризи, коли населення було змушене частково обмежити гіпертрофовані обсяги особистого споживання, сформовані у попередніх періодах, а також різким зростанням у 2009 р. витрат на приріст заощаджень, здійснюваних передусім в іноземній валюті, яку в умовах економічної нестабільності населення вважає більш надійним фінансовим активом.

Виділено базові принципи раціоналізації сукупних витрат домогосподарств, сформовані як на досвіді економічно розвинених країн світу, так і на специфіці українських економічних реалій. До них зараховано: планування витрат, яке є гарантією збереження коштів від необґрунтованого витрачання; грамотне споживання; детальний аналіз витрат; формування раціональної моделі бюджету домогосподарства; проведення маркетингового дослідження при здійсненні великих покупок; використання всіх можливих податкових пільг; мінімізація боргів, які потрібно сплачувати; спрямування певної частини доходів на заощадження та інвестування, що стане запорукою здобуття фінансової незалежності у майбутньому й ін.

У дисертації аргументовано, що успішність адаптації домогосподарств до нестабільних умов ринкового середовища залежить від уміння обирати найбільш доцільну стратегію фінансової поведінки, яка може належати як до активних (стратегія готівкових заощаджень, стратегія цінних паперів, стратегія наданих кредитів, страхова стратегія, майнова стратегія, стратегія формування людського капіталу), так і до пасивних стратегій (стратегія виживання, стратегія взятих кредитів, стратегія державних трансфертів, стратегія приватних трансфертів).

Однак дуже часто домогосподарства не мають змоги зробити вільний та, що найважливіше, оптимальний вибір з окресленого спектра фінансових стратегій через відсутність або недостатність освіти, кваліфікації, досвіду, а також через масштабність і складність фінансової інформації, яка потребує глибокого осмислення й детального аналізу (до того ж доступ до фінансової інформації в Україні є доволі обмеженим як інформаційно, так і матеріально).

У процесі підвищення рівня фінансової грамотності населення особливу роль відведено державі, яка за допомогою ефективної політики може надавати ринковій економіці соціальної спрямованості, утверджуючи в економічній поведінці громадян такі її моделі, які відповідають засадам трудової моралі та

соціальної справедливості. Саме держава має створювати необхідні умови для організації й проведення різноманітних освітніх програм фінансово-економічного спрямування (безперечно, за активної підтримки приватного сектору) при одночасному забезпеченні жорсткого державного контролю за якістю таких програм. Водночас звернуто увагу на необхідність студіювання основ особистих фінансів у школах і вищих навчальних закладах України.

У четвертому розділі «Заощадження та інвестиційна діяльність домогосподарств в Україні» на основі поглибленого аналізу виокремлено групу проблем, пов'язаних із трансформацією заощаджень вітчизняних домогосподарств в інвестиції.

В роботі доведено, що за своєю сутністю заощадження – це складна і багатоаспектна економічна категорія, яка характеризує відносини, що виникають між економічними суб'єктами (домогосподарствами, підприємствами, інституціями фінансового ринку, державою) щодо розподілу отриманих доходів та формування відповідних фондів грошових коштів, призначених для забезпечення споживання або зростання доходів їхніх власників у майбутньому. Як явище, заощадження домогосподарств відображають внутрішні (неорганізована форма заощаджень) і зовнішні (організована форма заощаджень) грошові потоки, спрямовані на підвищення добробуту домогосподарства у майбутніх періодах. За змістом заощадження домогосподарств – це фонди грошових коштів, які домогосподарства формують з метою задоволення своїх майбутніх потреб або забезпечення майбутніх доходів. За формою заощадження – це частина не спожитого у поточному періоді сукупного грошового доходу домогосподарства, яка при організованій формі трансформується в інвестиційні витрати, а при неорганізованій формі – виводиться на певний час з обігу (тобто залишається у населення).

Проведене дослідження підтвердило, що величина заощаджень домогосподарств залежить не лише від рівня доходу, який залишається після сплати всіх обов'язкових платежів, а й від психологічної схильності членів домогосподарств до заощаджень. Встановлено, що середня схильність вітчизняних домогосподарств до заощаджень коливається в межах від 0,07 до 0,13 (в середньому від 7% до 13% використовуваного доходу домогосподарства спрямовують на заощадження), причому схильність до заощаджень виявляють передусім домогосподарства високодохідних децильних груп.

Найбільшу граничну схильність до заощаджень вітчизняні домогосподарства показали у 2009 р. – 0,64 (тобто з кожної гривні приросту використовуваного доходу 64 копійки домогосподарства спрямовували на приріст заощаджень). Саме в цей період було зафіксовано різке зростання фінансових активів населення загалом (у 3,1 разу) та заощаджень в іноземній валюті зокрема (у 2,1 разу). Така ситуація пояснюється зростанням у цей період недовіри громадян до банківських установ, особливо тих, де було запроваджено

тимчасову адміністрацію. Водночас нестабільність гривні спровокувала черговий перерозподіл депозитів домогосподарств на користь валютних (на кінець 2009 р. сума строкових валютних депозитів більше, ніж на 24 млрд. грн., перевищувала суму гривневих депозитів). Відтак одним із наслідків фінансової кризи стало відновлення на депозитному ринку тенденцій початку 90-х рр. ХХ ст. – використання населенням іноземної валюти як інструменту заощаджень.

Приймаючи рішення про здійснення заощаджень, члени домогосподарств опиняються перед необхідністю вирішення складного завдання, пов'язаного з вибором найбільш ефективних форм, до яких належать: готівкові заощадження в іноземній і національній валюті; кошти на рахунках у банках та у небанківських фінансових установах (у кредитних спілках, недержавних пенсійних фондах); вкладення в акції й боргові цінні папери, у страхові поліси, нерухомість, дорогоцінні метали, антикваріат тощо. У світовій практиці найпоширенішими формами заощаджень є банківські депозити, цінні папери і нерухомість. В Україні цей перелік доповнює готівкова валюта.

Аргументовано, що макроекономічний аспект трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиції пов'язаний передусім із забезпеченням стабільності економічного розвитку. Однак навіть в умовах відносної макроекономічної стабільності, яка тривала до осені 2008 р., в нашій державі не спостерігалось значної концентрації заощаджень населення у вітчизняних фінансових інституціях, що пояснюється такими причинами: несформованістю повноцінного цивілізованого фінансового ринку, здатного працювати з приватним інвестором за всіма сегментами; недостатнім розвитком інституту фінансового посередництва (зокрема, небанківських фінансових установ, спроможних стабільно й ефективно співпрацювати з населенням); обмеженою пропозицією фінансових послуг та нерозробленістю спеціальних інвестиційних інструментів, призначених для роздрібного інвестора; недовірою до діяльності держави загалом і фінансових посередників зокрема, що пов'язано з негативним досвідом співпраці населення з цими суб'єктами на початковому етапі ринкових реформ; неналежним рівнем фінансової грамотності населення та несформованістю культури інвестування заощаджень у кількох поколіннях населення країни; відсутністю зрозумілої, доступної інформації для основного потенційного інвестора національної економіки – домогосподарств; незрілістю інституту фінансового (інвестиційного) консультування фізичних осіб; неефективністю податкового стимулювання здійснення інвестицій громадянами; обмеженістю сфери застосування компенсаційних механізмів на фінансовому ринку України загалом та несформованістю ефективної системи державних гарантій збереження заощаджень населення зокрема. Кожна зі сформульованих позицій потребує конструктивних, цілеспрямованих дій з боку відповідних державних органів, а також інституцій фінансового ринку з метою

усунення негативних тенденцій, що спостерігаються в роботі з приватним інвестором в Україні.

У п'ятому розділі «Управління фінансами домогосподарств: специфіка та сучасні пріоритети» обґрунтовано необхідність і розкрито особливості управління фінансами домогосподарств у сучасних економічних умовах.

Проблема управління фінансами домогосподарств є надзвичайно актуальною, адже практика показує, що без ефективного та систематичного управління фінансами досить важко не тільки підвищувати, а й намагатися зберегти досягнутий рівень особистого добробуту.

Результати проведеного дослідження дали підстави для визначення найважливіших пріоритетів управління фінансами домогосподарств у сучасних економічних реаліях. До них зараховано: пошук і реалізацію максимально можливих джерел формування доходів домогосподарства; раціоналізацію його витрат на поточне споживання; формування заощаджень у контексті оптимального співвідношення максимізації дохідності вкладень та мінімізації соціальних, економічних і фінансових ризиків; розрахунок економічної обґрунтованості залучення позик та узгодження витрат на їхнє погашення з величиною майбутніх доходів; здійснення оперативного контролю з метою забезпечення фінансової стійкості домогосподарства й ін.

На процес управління фінансами домогосподарств впливає низка внутрішніх факторів (рівень економічної активності та фінансової грамотності громадян, їхня схильність до ризику, рівень організації й ведення бюджету домогосподарства) і факторів макроекономічного характеру. Серед останніх виділено: асиметричність ринкової інформації (адже якість та доступність інформації, якою володіє домогосподарство, суттєво впливає на процес управління фінансами і, як наслідок, на прийняття ефективних фінансових рішень, особливо при формуванні інвестиційного портфеля домогосподарства); коротко- та довгострокову державну фінансову політику (оскільки значні внутрішні й зовнішні запозичення, покращуючи матеріальні умови життя сучасного покоління, водночас призводять до збільшення податкового навантаження на майбутні покоління); довгострокові та середньострокові цикли економічної кон'юнктури (адже циклічний розвиток сучасної економіки впливає не лише на основні показники фінансів домогосподарств, а й на загальну стійкість процесу їхнього формування і розвитку).

Особливу увагу в дисертації приділено характеристиці основних методів управління фінансами домогосподарств з позиції мікрорівня. До них належать: фінансовий облік, фінансове планування, фінансовий аналіз та контроль членів домогосподарства за поточними доходами і витратами, а також формуванням заощаджень. Кожен з перелічених методів на практиці реалізується за допомогою конкретних інструментів. До інструментів фінансового обліку

належать розроблення й ведення книги обліку доходів, витрат, майна, інвестицій, кредитів тощо. Фінансове планування рекомендовано здійснювати передусім за допомогою таких інструментів, як план-прогноз реалізації фінансових цілей та бюджет домогосподарства. До основних інструментів фінансового аналізу належать: визначення коефіцієнта заборгованості й коефіцієнта ліквідності домогосподарства, аналіз найбільш оптимальних варіантів вкладення тимчасово вільних коштів з урахуванням співвідношення «дохідність – ризик», порівняння альтернативних форм отримання кредитів і укладання договорів страхування й ін. Чільне місце у процесі управління фінансами відведено фінансовому контролю, який охоплює сукупність заходів щодо спостереження, зіставлення та перевірки доцільності й правильності здійснення тих чи інших господарських операцій і є важливим інструментом захисту фінансових інтересів домогосподарства.

Проведене дослідження підтвердило, що в процесі економічної діяльності домогосподарства приймають численні рішення, які виокремлено у дві основні групи: рішення з приводу формування обсягів і структури джерел доходів та рішення з приводу формування обсягів і структури майбутніх витрат. Крім того, домогосподарства приймають також рішення, пов'язані з формуванням фонду робочого часу та управлінням власністю.

В роботі доведено, що суттєвий вплив на прийняття фінансових рішень здійснюють особистісні характеристики та індивідуальні уподобання членів домогосподарств і, що найважливіше, їхня схильність до ризику. Зважаючи на те, що економічні ризики є невід'ємним атрибутом сучасного життя, перед домогосподарствами постає важливе завдання – навчитися якомога ефективніше управляти ними. Визначальною умовою управління ризиками є уміння членів домогосподарства передбачати та мінімізувати їх на основі дослідження загальних і конкретних причин ризику, його ступеня, головних обставин, за яких він виникає, зіставлення вигоди й ризику, властивих кожному з альтернативних напрямів діяльності домогосподарства тощо. Оскільки рівень життя населення значною мірою залежить від рівня його доходів, величини витрат і обсягів заощаджень, у дисертації виокремлено основні групи ризиків, з якими стикається домогосподарство, а саме: ризик втрати доходу, ризик виникнення непередбачених витрат і ризик втрати заощаджень.

У процесі економічної діяльності реалізується фінансовий потенціал домогосподарства, який запропоновано розуміти як сукупність фінансових можливостей домогосподарства, які максимально дохідно можуть бути зреалізовані у процесі забезпечення матеріальних та духовних потреб його членів. Важливу роль у формуванні фінансового потенціалу відведено людському капіталу, зростання якого відображається передусім на доходах членів домогосподарства. Реалізація ефективної державної фінансової політики, спрямованої на підвищення не лише кількісних, а передусім якісних

показників людського розвитку, дасть змогу домогосподарствам формувати належний рівень добробуту своїх членів і відповідно впливатиме на їхній фінансовий потенціал – можливість максимально дохідно реалізовувати свої здібності в умовах ринку.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження визначено нові підходи до вирішення важливої наукової проблеми розроблення теоретико-методологічних засад формування і розвитку фінансів домогосподарств в умовах економічних трансформацій в Україні. Це дало змогу сформулювати ряд концептуально-теоретичних, методологічних та науково-практичних висновків, спрямованих на реалізацію мети дисертаційного дослідження.

1. Діалектика взаємовідносин людини і держави – це комплексна проблема, яка на кожному етапі цивілізаційного прогресу та у кожній країні вирішується доволі специфічно та неоднозначно. Вчення про людину як рушійну силу національної економіки і сім'ю як найбільш адекватний людській природі елемент суспільного буття постійно розвивалося, вдосконалювалося та продовжує залишатися надзвичайно актуальним у сучасних умовах. Основні положення родинної економіки сприяли появі нових течій економічної науки, які активно досліджують економічну діяльність домогосподарств з позиції макро- і мікрорівнів. Особливе місце серед таких течій відведено теорії інституціоналізму, яка має численні переваги та потужний потенціал використання порівняно з іншими теоріями.

2. Важливим суб'єктом ринкової економіки та економічною основою життєдіяльності суспільства є домогосподарство – феноменальне соціально-економічне утворення, в якому сфокусовані усі аспекти людського життя: біологічні, соціальні, економічні. Зростання економічної активності й самостійності вітчизняних домогосподарств з одночасним посиленням відповідальності за прийняті ними рішення спонукає науковців більш ґрунтовно і системно досліджувати діяльність цих суб'єктів ринкової системи. Домогосподарство запропоновано розуміти як специфічний вид соціально-економічної організації людей, які здебільшого перебувають у родинних відносинах, ділять спільний побут, постачають на відповідні ринки різноманітні ресурси (працю, капітал, підприємницькі здібності) та спільно приймають економічні рішення щодо формування доходів і здійснення витрат. Таке визначення є універсальним та всеохоплюючим, оскільки враховує не лише наявність родинних зв'язків та спільність побуту, а й економічні відносини членів домогосподарства з іншими суб'єктами економічної діяльності.

3. У сучасних умовах домогосподарства стають дедалі активнішими учасниками фінансових відносин, взаємодіючи з державою, підприємствами та

організаціями, а також інституціями фінансового ринку. Сформульовано авторське визначення фінансів домогосподарств і зроблено акцент на тому, що фінансам домогосподарств властиві діалектичні протиріччя, які виникають не лише у відносинах з державою чи підприємствами, а й усередині домогосподарства – між обмеженістю фінансових ресурсів та практично необмеженими потребами його членів, між обсягами споживання і заощадження, а також у процесі розподілу та перерозподілу фінансових потоків, що надходять до сімейного бюджету.

Фінанси домогосподарств запропоновано ідентифікувати як важливу сферу фінансової системи України. За основу класифікаційного поділу взято специфіку, рівень і форми фінансових відносин між основними суб'єктами економічної діяльності: домогосподарствами, суб'єктами господарювання та державою. Рекомендовано у складі фінансів домогосподарств з урахуванням специфіки формування й особливостей управління бюджетом домогосподарства виокремлювати такі ланки: особисті фінанси; сімейні фінанси; родинні фінанси.

4. Важливою формою фінансів домогосподарств і матеріальним втіленням фінансових відносин у цій сфері є доходи домогосподарств, дослідження сутності яких здійснено за допомогою системи науково-методологічних підходів та критичного аналізу трактувань українськими і зарубіжними вченими цього поняття. Основне джерело формування доходів вітчизняних домогосподарств – це заробітна плата, яка характеризується значною галузевою і територіальною диференціацією. Серед пріоритетних напрямків удосконалення діючої системи оплати праці виділено: підвищення питомої ваги доходів від трудової діяльності до рівня економічно розвинених країн світу; повну ліквідацію заборгованості з виплати заробітної плати у всіх секторах економіки та недопущення її виникнення у майбутньому; унормування розміру мінімальної заробітної плати з науково обґрунтованою реальною величиною прожиткового мінімуму; зменшення розміру єдиного соціального внеску, що в комплексі з іншими заходами державного регулювання (передусім контрольньо-превентивного спрямування) сприятиме поступовому подоланню такого негативного явища, як свідоме заниження вітчизняними підприємцями фонду оплати праці найманих працівників.

5. Поряд із заробітною платою важливим джерелом трудових доходів домогосподарств є доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, які домогосподарства отримують у вигляді прибутку і змішаного доходу. До першочергових заходів, спрямованих на підтримку та подальший розвиток підприємницької діяльності й самозайнятості в Україні, зараховано: формування дієвого механізму стимулювання осіб, які створюють власні робочі місця і сприяють зниженню рівня безробіття в державі, шляхом надання дозвільних, реєстраційних, податкових та кредитних преференцій; сприяння

розвитку і самореалізації інтелектуального та професійного потенціалу громадян; запровадження ефективних регіональних стратегій підтримки зайнятості, складовими елементами яких мають стати: визначення пріоритетних сфер прикладання праці; нормативно-правова регламентація діяльності самостійно зайнятих громадян; розроблення територіальних програм сприяння розвитку мікробізнесу; фінансово-кредитне регулювання й ін.

6. Результати дослідження дають підстави стверджувати, що важливим джерелом доходів домогосподарств в Україні продовжують залишатися соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, до яких належать пенсії, стипендії, всі види отримуваної населенням допомоги із фондів соціального страхування, компенсаційні виплати і пільги, благодійна допомога. Для підвищення дієвості системи соціальних трансфертів у нашій державі доцільно змістити акценти з пасивних форм соціального захисту (використання соціальних допомог, які сприяють лише тимчасовому вирішенню проблем соціального характеру, але можуть спровокувати негативні економічні наслідки) на ширше використання форм активної соціальної допомоги для стимулювання економічної самостійності громадян (наприклад, допомоги на покриття витрат на перекваліфікацію, повну або часткову сплату відсотків за банківськими кредитами для організації та ведення власного бізнесу й ін.). негайного вдосконалення потребує також методика призначення вже існуючих соціальних трансфертів у контексті вирішення проблеми «розмитості» критеріїв набуття права на допомогу і контролю за її призначенням. З метою усунення вказаних недоліків запропоновано сформувати єдину інформаційну базу даних про матеріальний стан та доходи громадян, що дасть змогу звести до мінімуму неефективні соціальні виплати з бюджетів і державних цільових фондів.

7. Одним із потенційно важливих джерел формування доходів вітчизняних домогосподарств є доходи від власності, хоча їхня частка продовжує залишатися вкрай низькою, що свідчить про надто повільне залучення домогосподарств до ринкових відносин та незначну роль фінансового ринку в забезпеченні належного рівня життя населення. Для виправлення ситуації у цій сфері запропоновано вжити ряд заходів, насамперед з боку держави, з метою сприяння відновленню довіри населення до інструментів та інституцій фінансового ринку і забезпечення транспарентності фондового ринку для збільшення операцій на ньому фізичних осіб. До найважливіших пріоритетів у цій сфері зараховано: досягнення такого рівня доходів населення, за якого б існувала можливість після задоволення всіх найважливіших потреб здійснювати заощадження з метою інвестування в різні активи та отримувати додаткові доходи; забезпечення стабільного функціонування фінансових інституцій, здатних акумулювати заощадження домогосподарств і гарантувати їхнє збереження, у тому числі завдяки системі

державних гарантій; диверсифікацію різних за ступенем дохідності та ризиковості фінансових інструментів; підвищення рівня фінансової грамотності населення і його інформованості про основні тенденції на фінансовому ринку України.

8. У контексті реформування оподаткування доходів населення визнано за доцільне здійснювати поступовий перехід від оподаткування доходів фізичних осіб до оподаткування доходів сім'ї, що дасть змогу платнику податку обирати саме той варіант оподаткування доходу (спільне або окреме оподаткування доходів подружжя), який буде економічно найбільш вигідним для родини. Для цього при спільному оподаткуванні доходів подружжя потрібно передбачити значні пільги у вигляді неоподатковуваних сум доходу на кожного члена сім'ї, який перебуває на утриманні платника податку (неповнолітні діти, інваліди, особи похилого віку). Доведено також необхідність повернення до оподаткування доходів громадян в Україні за прогресивною шкалою із введенням елементу регресії для верхньої ставки, що сприятиме легалізації надвисоких доходів. З огляду на це всіх платників податку рекомендовано диференціювати за п'ятьма групами залежно від величини оподатковуваних доходів. Запропонований механізм оподаткування доходів домогосподарств відповідатиме як принципу платоспроможності, так і принципу соціальної справедливості та гарантуватиме збереження й розвиток одного з найважливіших соціальних інститутів – інституту сім'ї.

Сформовано концептуальні підходи до визначення податкового навантаження на домогосподарства з урахуванням не лише сплачених населенням прямих податків і внесків на обов'язкове державне соціальне страхування, а й впливу непрямих податків на його величину. В результаті апробації методики з'ясовано, що податкове навантаження на домогосподарства в Україні є помірним, причому найбільший вплив на нього здійснюють непрямі податки.

9. Обсяг та структура витрат домогосподарств безпосередньо залежать від величини їхніх сукупних доходів, попиту на товари і послуги, ринкових цін, а також таких явищ, як «середня схильність до споживання», «гранична схильність до споживання», «середня схильність до заощадження», «гранична схильність до заощадження», які певною мірою пояснюють поведінку домогосподарств у конкретних економічних реаліях.

У сучасних умовах вітчизняні домогосподарства намагаються поводитися раціонально. Формуючи свої витрати, вони не лише орієнтуються на величину поточного доходу, а й враховують рівень доходів і витрат у попередньому та майбутньому часових періодах. У роботі зроблено висновок про те, що найближчим часом населення переходитиме від моделі екстенсивного нарощування витрат до моделі максимальної їхньої економії, що кардинально змінюватиме його економічну поведінку на споживчому і фінансовому ринках

України. Відтак держава має активно впливати на формування обсягів та структури витрат домогосподарств не лише через стимулювання сукупного споживчого попиту в країні, а й через активізацію їхньої інвестиційної діяльності. Формування належної культури використання зароблених членами домогосподарств доходів доцільно визнати одним із пріоритетів сучасної економічної політики в Україні.

10. Сформована культура витрачання коштів знаходить безпосереднє втілення у фінансовій поведінці, яку запропоновано розуміти як діяльність членів домогосподарства, пов'язану з отриманням, розподілом і перерозподілом грошових доходів, у результаті чого відбувається формування відповідних фондів грошових коштів (індивідуальних та спільних фондів споживання, резервного фонду, фонду заощаджень й ін.) та їхнього використання на певні цілі. Запропоноване визначення є більш всеохоплюючим і, крім поведінки населення на фінансовому ринку, характеризує також інші сторони фінансової діяльності громадян, пов'язані з формуванням доходів та здійсненням витрат. За основу типологізації фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств взято мотивацію як низку взаємозалежних причинно-спонукальних чинників, що визначають характер і спрямованість людської діяльності. З огляду на найважливіші мотиви та пріоритетні напрямки здійснення витрат (споживання, заощадження, інвестування) і з урахуванням емпіричних закономірностей фінансової поведінки домогосподарств виокремлено три основні їхні моделі: споживчу, заощаджувальну та інвестиційну. Дослідження мотивів, цілей і моделей фінансової поведінки є надзвичайно важливим у сучасних умовах, адже саме на основі такого аналізу та вивчення схильності населення до споживання і заощадження можна прогнозувати певні вектори фінансової поведінки домогосподарств на найближчі роки, що стане підґрунтям для моделювання основних параметрів економічного розвитку нашої держави у середньостроковій перспективі.

11. У сучасних економічних умовах домогосподарства стають дедалі активнішими заощадниками та потенційними інвесторами української економіки, вкладаючи тимчасово вільні кошти у різні фінансові інструменти. Доведено, що фінансовий добробут і фінансова безпека вітчизняних домогосподарств значною мірою залежать від розвиненості ринку заощаджень в Україні. У цьому контексті запропоновано активізувати діяльність державних виконавчих та регулюючих органів щодо створення економіко-правових умов для залучення заощаджень населення на фінансовий ринок і трансформування їх у фінансові активи. Трансформацію заощаджень домогосподарств в інвестиції рекомендовано розуміти як механізм перетворення тимчасово вільних коштів домогосподарств на фінансові та нефінансові активи з метою отримання майбутнього доходу на ці вкладення за умови мінімізації інвестиційних ризиків. Саме високі ризики і низький рівень довіри до

фінансового сектору зумовлюють значні обсяги заощаджень населення в готівковій національній та іноземній валюті поза фінансово-кредитною системою як найбільш безпечні в умовах економічних і політичних потрясінь.

12. У дисертації обґрунтовано необхідність управління фінансами домогосподарств, особливо в сучасних умовах економічної нестабільності. Серед основних методів управління фінансами домогосподарств з позиції мікрорівня виділено: фінансовий облік, фінансове планування, фінансовий аналіз та контроль членів домогосподарства за поточними доходами і витратами та формуванням заощаджень. Кожен з перелічених методів на практиці реалізується за допомогою відповідних інструментів. Центральне місце в управлінні фінансами домогосподарств відведено плануванню, складанню і виконанню бюджету, під яким пропонувано розуміти сукупність економічних відносин, в які вступають домогосподарства з приводу формування та використання фондів грошових коштів, призначених для якнайповнішого задоволення матеріальних і духовних потреб членів таких господарств.

Домогосподарства для забезпечення належного існування та підвищення рівня добробуту своїх членів приймають численні фінансові рішення з урахуванням необхідності попередження (зниження рівня) різноманітних ризиків (ризиків втрати вкладених грошей; ризику відсутності прибутку; ризику одержання прибутку, меншого від очікуваного; ризику неможливості повернути кредит; ризику, пов'язаного з протиправною фінансовою поведінкою й ін.).

13. Фінанси домогосподарств, відображаючи кінцеву мету розподільних та перерозподільних відносин – формування і використання фондів споживання та заощадження, є показником самостійної економічної діяльності кожного домогосподарства. У процесі такої діяльності реалізується фінансовий потенціал домогосподарства, який у сучасних умовах виконує дві головні функції: функцію самозабезпечення, яка полягає у тому, що домогосподарства самостійно формують необхідний обсяг фінансових ресурсів для забезпечення матеріальних і духовних потреб своїх членів, та інвестиційну функцію, суть якої полягає у тому, що, володіючи відповідним фінансовим потенціалом, домогосподарства мають змогу здійснювати інвестиції й отримувати відповідні доходи, підвищуючи свою фінансову спроможність у майбутньому. Фінансовий потенціал окремих домогосподарств суттєво відрізняється, оскільки розподіл доходів є нерівномірним і визначається наявністю власності, місцезнаходженням домогосподарства (регіон, місто, село), віковими характеристиками, освітою та видами діяльності членів домогосподарства.

Значний вплив на формування фінансового потенціалу домогосподарств здійснює людський капітал, який запропоновано розуміти як сукупність знань, навичок, умінь, особистих здібностей конкретної людини до тієї чи іншої

діяльності, результатом якої, як правило, є отримання доходу. Збільшення людського капіталу окремої особи відображається передусім на її доходах – основі фінансів домогосподарств. Доведено, що, з одного боку, фінанси домогосподарств формуються під впливом людського капіталу, який є його об'єктивною основою, а з іншого – вони здійснюють активний вплив на запас цього капіталу і відповідно зумовлюють зростання майбутнього сукупного доходу членів домогосподарства.

14. У результаті проведеного дослідження сформовано цілісну наукову концепцію розвитку фінансів домогосподарств, яка передбачає вдосконалення фінансових відносин вітчизняних домогосподарств з іншими суб'єктами економічної діяльності та підвищення їхньої ролі не лише як основних споживачів товарів і послуг, а й активних інвесторів національної економіки, що, в кінцевому підсумку, сприятиме підвищенню рівня життя населення та зростанню суспільного добробуту. Незважаючи на певні проблеми, які існують у сучасних економічних реаліях, фінанси домогосподарств найближчим часом займуть гідне місце у структурі фінансової системи України і здійснюватимуть активний вплив на розвиток вітчизняної економіки, забезпечуючи неперервність відтворення людського капіталу, а як джерело інвестиційних ресурсів створюватимуть одну з основ для подальшого розвитку національної економічної системи. Реалізація запропонованих у дисертації теоретичних, методологічних та практичних положень і рекомендацій дасть змогу переосмислити та на новій теоретико-методологічній основі розглянути особливу роль цієї сфери фінансових відносин в економічному житті країни і з розумінням та усією відповідальністю підійти до вирішення нагальних проблем соціально-економічного розвитку нашої держави.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, підручники

1. Фінанси : підруч. / [С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін.] ; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с. – 49,4 д. а. (авт. – 1,1 д. а.). Особистий внесок автора: підрозділи 12.3, 12.4, 14.4.
2. Модернізація місцевих фінансів України в умовах економічних і соціальних трансформацій : моногр. / за ред. О. П. Кириленко. – Тернопіль : Екон. думка, 2008. – 376 с. – 21,9 д. а. (авт. – 1,1 д. а.). Особистий внесок автора: підрозділ 1.3.
3. Фінансові важелі подолання бідності в Україні : моногр. / за ред. О. П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ : Екон. думка, 2010. – 432 с. – 24,7 д. а. (авт. – 1,1 д. а.). Особистий внесок автора: підрозділ 2.9.

4. Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку : моногр. / Т. О. Кізіма. – К. : Знання, 2010. – 431 с. – 26,5 д. а.

Статті в наукових фахових виданнях

5. Кізіма Т. Суспільний добробут та прагматика його оцінки в Україні / Тетяна Кізіма // Світ фінансів. – 2006. – Вип. 3 (8). – С. 71–79. – 0,7 д. а.
6. Кізіма Т. Фінансова стабільність держави і середній клас: критеріальна ідентифікація та феноменологія взаємодії / Тетяна Кізіма // Світ фінансів. – 2007. – Вип. 3 (12). – С. 32–49. – 1,1 д. а.
7. Кізіма Т. О. Фінанси домашніх господарств – важлива складова фінансової системи України / Т. О. Кізіма // Наука й економіка. – 2008. – Вип. 1 (9). – С. 55–60. – 0,5 д. а.
8. Кізіма Т. Бюджетні обмеження домогосподарств та їх вплив на прийняття фінансових рішень / Тетяна Кізіма // Світ фінансів. – 2008. – Вип. 3 (16). – С. 24–29. – 0,5 д. а.
9. Кізіма Т. О. Бюджет домогосподарства: теоретичні основи та прагматизм формування в сучасних умовах / Т. О. Кізіма // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ : зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2008. – Вип. 3 (15). – С. 123–129. – 0,7 д. а.
10. Кізіма Т. Домогосподарство як елемент економічної системи: сутність, еволюція та функції в умовах ринку / Тетяна Кізіма // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2008. – Вип. 3. – С. 22–36. – 1,1 д. а.
11. Кізіма Т. О. Доходи домашніх господарств: сутність, структура та прагматика формування в сучасних умовах / Т. О. Кізіма // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії : зб. наук. праць. – Чернівці, 2008. – Вип. 3 (12), ч. 2 : (Економічні науки). – С. 338–350. – 0,7 д. а.
12. Кізіма Т. О. Роль соціальних трансфертів у формуванні сукупних ресурсів домогосподарств України / Т. О. Кізіма // Економіка і регіон. – 2008. – № 4 (19). – С. 50–54. – 0,5 д. а.
13. Кізіма Т. Фінанси домогосподарств: теоретична концептуалізація та сучасні пріоритети / Тетяна Кізіма // Галицький економічний вісник. – 2008. – № 5 (20). – С. 129–138. – 1,0 д. а.
14. Кізіма Т. О. Фінансові аспекти подолання бідності в Україні / Т. О. Кізіма // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. Вип. 245 : [в 5 т.]. Т. III. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2008. – С. 578–584. – 0,5 д. а.
15. Юрій С. І. Фінанси домогосподарств: теоретичні підходи до трактування сутності / С. І. Юрій, Т. О. Кізіма // Фінанси України. – 2008. – № 8 (153). – С. 3–10. – 0,6 д. а. (авт. – 0,3 д. а.). Автором обґрунтовано необхідність ідентифікації фінансів домогосподарств у складі фінансової системи України.

16. Кізіма Т. О. Домогосподарство як інституційна економічна одиниця та суб'єкт фінансових відносин / Т. О. Кізіма // Фінансова система України : зб. наук. праць. Вип. 10, ч. 2. – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2008. – С. 134–145. – 0,7 д. а.
17. Кізіма Т. О. Особисті (персональні) фінанси: необхідність виокремлення та перспективи розвитку в умовах ринку / Т. О. Кізіма // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 11 (89). – С. 194–203. – 0,8 д. а.
18. Кізіма Т. Витрати домогосподарств України: сутнісно-аналітичний аспект / Тетяна Кізіма // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2009. – Вип. 2. – С. 61–70. – 0,7 д. а.
19. Кізіма Т. О. Доходи домашніх господарств: теоретична концептуалізація та пріоритети формування в сучасних умовах / Т. О. Кізіма // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 2 (93). – С. 47–54. – 1,0 д. а.
20. Кізіма Т. О. Податкове навантаження на домогосподарства: теоретичні підходи та методика визначення / Т. О. Кізіма // Вісник Донецького національного університету : (Серія В : Економіка і право). – 2009. – № 2. – С. 248–253. – 0,7 д. а.
21. Кізіма Т. Стратегії та моделі фінансової поведінки домашніх господарств у сучасних умовах / Тетяна Кізіма // Світ фінансів. – 2009. – Вип. 2 (19). – С. 86–96. – 0,9 д. а.
22. Кізіма Т. Людський капітал та його роль у формуванні фінансового потенціалу домогосподарств / Тетяна Кізіма // Економіка розвитку. – 2009. – № 3 (51). – С. 34–37. – 0,6 д. а.
23. Кізіма Т. О. Соціальні трансферти як джерело доходів домашніх господарств: проблемно-теоретичні аспекти / Т. О. Кізіма // Економіка та держава. – 2009. – № 4 (76). – С. 46–49. – 0,7 д. а.
24. Кізіма Т. Управління фінансами домашніх господарств: теоретико-прагматичні аспекти / Тетяна Кізіма // Світ фінансів. – 2009. – Вип. 4 (21). – С. 22–33. – 1,1 д. а.
25. Кізіма Т. О. Доходи домогосподарств: інтерпретація сутності та проблеми детінізації / Т. О. Кізіма // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : наук. зб. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2009. – Вип. V, Т. 1. – С. 274–280. – 0,5 д. а.
26. Юрій С. І. Оподаткування доходів сім'ї: сутність та необхідність запровадження в Україні / С. І. Юрій, Т. О. Кізіма // Регіональна економіка. – 2010. – № 3. – С. 165–171. – 0,8 д. а. (авт. – 0,4 д. а.). Автором обґрунтовано необхідність переходу від індивідуального оподаткування доходів фізичних осіб в Україні до оподаткування доходів сім'ї з урахуванням передового зарубіжного досвіду в цій сфері.

27. Кізіма Т. Тенденції та перспективи розвитку основних форм заощаджень домогосподарств в Україні / Тетяна Кізіма // Світ фінансів. – 2010. – Вип. 3. – С. 60–72. – 1,0 д. а.
28. Кізіма Т. О. Управління інвестиційним портфелем домогосподарств: теоретико-прагматичні аспекти / Т. О. Кізіма // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. Вип. 264 : [в 9 т.]. Т. І. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2010. – С. 202–209. – 0,5 д. а.
29. Кізіма Т. О. Заощадження домашніх господарств: сутнісно-теоретичні та класифікаційні аспекти / Т. О. Кізіма // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 10 (113). – С. 200–206. – 0,9 д. а.
30. Кізіма Т. О. Прагматика та перспективи трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиції / Т. О. Кізіма // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – № 10. – С. 22–26. – 0,6 д. а.

Публікації в інших виданнях

31. Кізіма Т. О. Середній клас як домінанта фінансової стабільності держави / Т. О. Кізіма // Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф., (Тернопіль, 24–26 жовт. 2007 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2007. – С. 87–89. – 0,2 д. а.
32. Кізіма Т. О. Формування середнього класу – один з пріоритетів фінансової політики держави / Т. О. Кізіма // Фінансові ринки та інститути : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., (Харків, 7–8 груд. 2007 р.) : [у 2 т.]. Т. 1 / Харків. нац. екон. ун-т МОН України, Наук.-дослід. центр індустр. проблем розвитку НАН України. – Харків : ІНЖЕК, 2007. – С. 63–66. – 0,3 д. а.
33. Кізіма Т. О. Функції фінансів домогосподарств в умовах ринку / Т. О. Кізіма // Теорія та практика ринкових перетворень: економічний та соціальний контекст : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., (Вінниця, 20–22 берез. 2008 р.). Т. III / М-во освіти і науки України, Терноп. нац. екон. ун-т, Вінницьк. ін.-т економіки. – Вінниця : ВІЕ ТНЕУ, 2008. – С. 179–183. – 0,3 д. а.
34. Кізіма Т. Фінанси домогосподарств у фінансовій системі України: сутність та необхідність виокремлення / Тетяна Кізіма // Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в постстабілізаційний період : матеріали наук. конф. проф.-викл. складу Терноп. нац. екон. ун-ту, (Тернопіль, 16 квіт. 2008 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – С. 51–54. – 0,2 д. а.
35. Кізіма Т. О. Моделі управління фінансами домашніх господарств в умовах ринку / Т. О. Кізіма // Інноваційний розвиток економіки і фінансів України в умовах глобалізації : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф., (Хмельницький, 22–24 трав. 2008 р.) / Хмельн. екон. ун-т, Нац. наук. центр

- «Інститут аграрної економіки» (м. Київ) [та ін.]. – Хмельницький : ХЕУ, 2008. – С. 615–617. – 0,2 д. а.
36. Кізіма Т. О. Економічна діяльність домогосподарств в умовах ринкових трансформацій / Т. О. Кізіма // Ефективність бізнесу в умовах трансформаційної економіки : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., (Сімферополь, 30 трав. – 1 черв. 2008 р.) / М-во освіти і науки України, М-во освіти і науки АРК, Крим. ін-т бізнесу [та ін.]. – Сімферополь : Вид. центр Крим. ін-ту бізнесу, 2008. – С. 208–210. – 0,2 д. а.
37. Кізіма Т. О. Домогосподарство як первинна економічна одиниця: генезис, еволюція та розвиток в умовах ринку / Тетяна Кізіма // Економічний вісник університету: зб. наук. праць учених та аспірантів. – Переяслав-Хмельницький : ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», 2008. – Вип. 5. – С. 344–348. – 0,6 д. а.
38. Кизыма Т. Экономическое поведение домохозяйств в условиях бюджетных ограничений / Татьяна Кизыма // Оралдын ғылым жаршызы (Уральский научный вестник). – (Секция : Экономика. Право). – 2008. – № 6 (14). – С. 83–92. – 0,6 д. а.
39. Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств як об'єкт державної фінансової політики / Т. О. Кізіма // Економічна політика України в умовах євроінтеграції : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Кривий Ріг, 18–19 верес. 2008 р.). – Кривий Ріг : Вид. центр Криворізьк. екон. ін-ту ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана», 2008. – С. 126–127. – 0,1 д. а.
40. Кізіма Т. О. Бюджет домашнього господарства: сутність, структура, напрями оптимізації / Т. О. Кізіма // Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., (Тернопіль, 16–17 жовт. 2008 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – С. 55–57. – 0,2 д. а.
41. Кізіма Т. О. Фінансові рішення домашніх господарств в умовах економічних ризиків / Т. О. Кізіма // Проблеми і перспективи соціально-економічного розвитку регіону в умовах євроінтеграційних процесів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Чернівці, 6–7 лист. 2008 р.). – Чернівці : Технодрук, 2008. – С. 160–163. – 0,2 д. а.
42. Кізіма Т. О. Доходи від підприємницької діяльності у структурі сукупних ресурсів домогосподарств / Т. О. Кізіма // Стратегии развития Украины в глобальной среде : материалы II Междунар. науч.-практ. конф., (Симферополь, 7–9 ноября 2008 г.). Т. 1 / Ун-т економіки и управління, Крым. ин-т бизнеса, Высшая школа менеджмента, Центр развития образ., науки и инноваций. – Симферополь : ЦРОНИ, 2008. – С. 102–104. – 0,3 д. а.
43. Кизыма Т. А. Финансовые решения домашних хозяйств в условиях бюджетных ограничений / Т. А. Кизыма // Vědecký průmysl evropského kontinentu – 2008 : materiály IV Mezinárodní vědecko-praktická konference,

- (Praha, 27 listopadu – 05 prosinců 2008 r.). D. 2. Ekonomické vědy. – Praha : Publishing House «Education and Science» s.r.o., 2008. – S. 17–19. – 0,2 д. а.
44. Кізіма Т. О. Заощадження домашніх господарств: класифікація, мотиви та чинники / Т. О. Кізіма // Розвиток фінансових ринків та інститутів в умовах міжнародної інтеграції : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Полтава, 19–20 лют. 2009 р.) : [у 2 ч.]. Ч. II. – Полтава : Полтав. нац. техн. ун-т ім. Ю. Кондратюка, 2009. – С. 57–58. – 0,2 д. а.
45. Кизыма Т. А. Бюджетные ограничения домашних хозяйств: сущность и факторы влияния / Т. А. Кизыма // Naukowa myśl informacyjnego wieku – 2009 : materiały IV Międzynarodowej naukowo-practycznej konferencji, (Przemysł, 07–15 marca 2009 r.). Vol. 1. Economiczne nauki. – Przemysł : Nauka i studia, 2009. – S. 75–77. – 0,2 д. а.
46. Кізіма Т. О. Фінансова поведінка домогосподарств: основні моделі та стратегії / Т. О. Кізіма // Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах світової економічної кризи : матеріали наук. конф. проф.-викл. складу Терноп. нац. екон. ун-ту, (Тернопіль, 15 квіт. 2009 р.). – Тернопіль: ТНЕУ, 2009. – С.46–51. – 0,3 д. а.
47. Кізіма Т. О. Людський капітал та його роль у формуванні фінансового потенціалу домашніх господарств / Т. О. Кізіма // Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., (Тернопіль, 28–29 трав. 2009 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2009. – С. 65–67. – 0,2 д. а.
48. Kizyama T. A. Tax burden of households: methodical approaches to determination / T. A. Kizyama // Настоящи постижения на европейската наука – 2009 : материали за V Международна научна практична конференция, (София, 17–25 юни 2009 р.). Т. 1. Икономики. – София : «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2009. – С. 60–63. – 0,2 д. а.
49. Kizyama T. Finanse osobiste: istota i perspektywy rozwoju w Ukrainie / Tatiana Kizyama // Nauka i studia. – Przemysl, 2009. – № 10 (22). – S. 102–108. – 0,5 д.а.
50. Кізіма Т. Оподаткування доходів домогосподарств: проблемно-теоретичний аспект / Тетяна Кізіма // Проблеми розбудови митної системи в інтересах економічної безпеки України : зб. тез доп. III наук.-практ. семінару з міжнар. участю, (Тернопіль, 26–28 лист. 2009 р.). – Тернопіль : Терноп. нац. екон. ун-т, 2009. – С. 81–82. – 0,1 д. а.
51. Кизыма Т. А. Расходы домохозяйств: сущность и классификация / Т. А. Кизыма // Efektivní nástroje moderních věd – 2010 : materiály IV Mezinárodní vědecko-praktická konference, (Praha, 27 dubna – 05 května 2010 r.). D. 11. Ekonomické vědy. – Praha : Publishing House «Education and Science» s.r.o., 2010. – S. 34–36. – 0,2 д. а.
52. Кізіма Т. О. Проблеми трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиції / Т. О. Кізіма // Методологічні проблеми фінансової теорії та

практики в умовах економічної нестабільності : матеріали наук. конф. проф.-викл. складу Терноп. нац. екон. ун-ту, (Тернопіль, 14 квіт. 2010 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2010. – С. 68–72. – 0,2 д. а.

53. Кізима Т. О. Управління інвестиційним портфелем домогосподарства / Т. О. Кізима // Актуальні проблеми соціально-економічних трансформацій у міжнародному середовищі : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., (Тернопіль, 23 квіт. 2010 р.) / Терноп. обл. держ. адмін., ПВНЗ «Тернопільський комерційний інститут», Торг.-екон. ун-т спожив. кооперації (м. Гомель, Білорусь) [та ін.]. – Тернопіль : ПВНЗ «Тернопільський комерційний інститут», 2010. – С. 233–234. – 0,2 д. а.
54. Кізима Т. О. Доходи від власності у структурі сукупних ресурсів домогосподарств / Т. О. Кізима // Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика : матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф., (Луцьк, 26–27 трав. 2010 р.). – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 284–286. – 0,2 д. а.

АНОТАЦІЯ

Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2011.

У дисертаційній роботі проведено комплексне дослідження теоретико-методологічних основ фінансів домогосподарств та запропоновано цілісну наукову концепцію їхнього формування і розвитку в Україні. Розкрито економічну сутність та зміст фінансів домогосподарств і виокремлено ознаки їхньої ідентифікації у складі фінансової системи України. Систематизовано концептуально-теоретичні підходи до визначення сутності доходів та витрат домогосподарств і визначено вектори їхньої оптимізації у сучасних умовах. Окреслено напрями трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиції з позиції макро- та мікрорівнів. Доведено необхідність й охарактеризовано специфіку управління фінансами домогосподарств в умовах ринку.

Ключові слова: домогосподарство, фінанси домогосподарств, доходи домогосподарств, витрати домогосподарств, заощадження, фінансова поведінка домогосподарств, управління фінансами домогосподарств, фінансові рішення домогосподарств, фінансовий потенціал домогосподарств.

АННОТАЦИЯ

Кизыма Т. А. Финансы домохозяйств: концептуальные основы теории и практики. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.08 – деньги, финансы и кредит. – Тернопольский национальный экономический университет, Тернополь, 2011.

В диссертационной работе проведено комплексное исследование теоретико-методологических основ финансов домохозяйств и предложена целостная научная концепция их формирования и развития в Украине. Дано авторское определение сущности финансов домохозяйств и разработаны теоретико-методологические подходы к идентификации финансов домохозяйств в качестве важной сферы финансовой системы Украины.

Систематизированы концептуально-теоретические подходы к определению сущности доходов и расходов домохозяйств, проанализированы состав и структура и определены векторы их оптимизации в современных условиях. Исследование сущности доходов домохозяйств осуществлено при помощи системы научно-методологических подходов и критического анализа трактовок украинскими и зарубежными учеными этого понятия. Важнейшими источниками формирования доходов отечественных домохозяйств являются заработная плата, доходы от предпринимательской деятельности, социальные трансферты и доходы от собственности.

Акцентируется внимание на том, что чрезвычайно важную роль в экономической жизни общества играют расходы домохозяйств. Указано, что в современных условиях отечественные домохозяйства пытаются вести себя рационально. Формируя свои расходы, они не только ориентируются на размер текущего дохода, но и учитывают уровень доходов и расходов в предыдущем и будущем периодах. В работе сделан вывод о том, что в ближайшее время население будет переходить от модели экстенсивного наращивания расходов к максимальной их экономии, что кардинально изменит его экономическое поведение на потребительском и финансовом рынках Украины.

Доказано, что финансовое благополучие и финансовая безопасность отечественных домохозяйств в значительной степени зависят от развитости рынка сбережений. В этом контексте предложено активизировать деятельность государственных исполнительных и регулирующих органов по созданию экономико-правовых условий для привлечения сбережений населения на финансовый рынок Украины и очерчены основные направления трансформации сбережений домохозяйств в инвестиции.

Исследованы основные закономерности финансового поведения отечественных домохозяйств с учетом важнейших мотивов и приоритетных направлений осуществления расходов и выделены три базовые модели такого поведения: потребительская, сберегательная и инвестиционная. Установлено,

что большое влияние на выбор моделей и стратегий финансового поведения оказывает уровень финансовой грамотности населения, позволяющий гражданам самостоятельно анализировать процессы, происходящие в экономической жизни страны, и получать экономическую выгоду от применения этих знаний в практической деятельности.

Доказаны преимущества и объективная необходимость формирования стратегии поэтапного перехода от индивидуального налогообложения доходов физических лиц в Украине к совместному налогообложению доходов семьи путем предоставления существенных льгот в виде необлагаемых сумм дохода на каждого члена семьи, находящегося на содержании налогоплательщика. Предложена методика оценки налоговой нагрузки на домохозяйства, учитывающая уплачиваемые населением прямые и косвенные налоги, а также взносы на обязательное социальное страхование. На основании апробации методики выявлено, что налоговая нагрузка на домохозяйства в Украине является умеренной, причем наибольшее влияние на нее оказывают косвенные налоги.

Обоснована необходимость и сформированы теоретико-методологические подходы к современной системе управления финансами домохозяйств, под которой предлагается понимать деятельность членов домашнего хозяйства по регулированию его входящих и исходящих денежных потоков с целью повышения общего благосостояния, а также деятельность органов государственной власти и управления, связанную с влиянием на процесс формирования доходов и расходов домохозяйств. К основным элементам управления финансами домохозяйств отнесены: учет доходов, расходов и имущества; финансовое планирование; формирование и исполнение бюджета домохозяйства; финансовый анализ; финансовый контроль. Разработаны методологические основы формирования и реализации финансового потенциала домохозяйств на основе ресурсного подхода с учетом его дуалистической природы.

Подчеркнуто, что реализация предложенных в диссертационной работе теоретических, методологических и практических рекомендаций позволит переосмыслить особую роль финансов домохозяйств в экономической жизни страны и с должной ответственностью подойти к решению насущных проблем социально-экономического развития государства.

Ключевые слова: домохозяйство, финансы домохозяйств, доходы домохозяйств, расходы домохозяйств, сбережения, финансовое поведение домохозяйств, управление финансами домохозяйств, финансовые решения домохозяйств, финансовый потенциал домохозяйств.

ANNOTATION**Kizyma T. A. Households finance: conceptual foundations of the theory and practice. – Manuscript.**

Thesis for obtaining the Doctoral Degree in Economics, speciality 08.00.08 – Money, Finance and Credit. – Ternopil National Economic University, Ternopil, 2011.

The thesis contains a complex research of theoretical and methodological foundations of households finance and entire scientific concept of their formation and development in Ukraine. The economic essence and content of households finance is revealed and features identifying them as part of Ukraine's financial system are determined. Conceptual and theoretical approaches for determining the essence of incomes and expenses of households are systematized and vectors of their optimization in modern terms are defined. The ways of transformation of households savings into investments from a position of macro- and micro levels are grounded. The necessity is proved and the specifics of the households financial management in the market terms is revealed.

Keywords: household, households finance, households incomes, households expenses, savings, financial behaviour of households, households financial management, financial decisions of households, financial capacity of households.